

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЄМЧУК Тетяна Богданівна

УДК 82.091

**ТИПОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ
В АНТИКОЛОНІАЛЬНІЙ ПРОЗІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(РОМАНИ Р. ІВАНИЧУКА ТА Г. ГРИНА)**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

КУЦА Ольга Павлівна,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства, професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

АНТОФІЙЧУК Володимир Іванович,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра української літератури та журналістики, завідувач;

кандидат філологічних наук, доцент

ШИМЧИШИН Марія Мирославівна,

Тернопільський національний економічний університет, доцент кафедри іноземних мов для аграрних і економічних дисциплін.

Захист відбудеться 22 листопада 2007 р. об 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано 19 жовтня 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Л. Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Із тоталітаризмом другої половини ХХ століття пов'язаний цілий комплекс питань з різних сфер людської діяльності. Як найвища форма імперіалізму, коли наддержавна встановлює свій всеохоплюючий контроль над колоніями, тоталітаризм проникає в їх найглибніші духовні сфери, зокрема в літературу. Дж. Орвелл ще в 1941 році наголошував, що у ХХ столітті в літературу просто „ринула” політика. Йдеться про політичний і художній феномени як категоріальну цілісність або, як зауважують дослідники, „ширшу текстуальність”. Її активно артикулює сьогодні постколоніальна теорія. Сучасні літературознавці зазначають, що постколоніальні студії навіть „змінити обрамлення компаративу” (Т. Денисова).

Важливим маніпуляційним інструментом імперської влади є художні тексти, які пропонують певні стереотипи сприйняття. Щоб розхитати цю владу й виявити її епістемологічні хиби, необхідно „контрапунктними голосами впроваджувати дискурс іншого роду, який заперечує трубадурам імперії й проливає світло на пригноблених людей, місця, традиції, події та образи”¹. Саме таку функцію виконувала в зазначений вище період антиколоніальна проза англійського та українського письменників Г. Гріна та Р. Іваничука, які по-своєму активізували антиколоніальну проекцію у своїх літературах.

Життєвий досвід цих авторів у поневолених країнах, де діяли диктаторські режими (Г. Грін – у колоніях США, Р. Іваничук – у радянській Україні), сприяв художньому осмисленню імперського тоталітаризму. В їхніх творах насамперед романного жанру обстоюються різні аспекти національної ідентичності. Р. Іваничук зізнавався, що його найважливіша письменницька місія підпорядкована надзавданню – розказати, „як Україна перетворювалась із московської колонії в незалежну державу...”². Г. Грін неодноразово декларував, що література допомагає боротися з диктаторськими режимами і що він робив усе, що міг, задля цього.

Українська література часів радянського тоталітаризму мала ознаки якщо не колоніальної, то маргінесної. Постколоніалізм у сучасній українській літературі – це, як зауважує Г. Сивокінь, ідеологічно й мистецьки важлива тема. Цілісну картину постколоніального в сучасному українському літературному процесі творять, на його думку, „постколоніальне” та „антиколоніальне.” Адаже деконструкція соцреалістичного канону не мислиться без його „анти”³.

Дослідники антиколоніального дискурсу акцентують, що за умов тоталітаризму виникає потреба знайти опертя у протилежній до репрезентованої офіційною ідеологією системі цінностей. Оскільки однією з характерних рис тоталітарної дійсності постає духовний занепад як індивіда, так і суспільства

¹ Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Основи, 2006. – С. 312.

² Іваничук Р. Щоденний щоденник (Книга друга) // Дзвін. – №2. – 2005. – С. 51.

³ Див.: Сивокінь Г. У вимірах сприймання: теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. – К.: Фенікс, 2006. – С. 90 – 92.

загалом, то проти сил тоталітарного зла, які намагаються прорватися крізь ослаблені морально-духовні засади, результативним психологічним контрзасобом виступає християнська релігія. Звертаючись до християнських ідей та концептів, література знаходить у них, як зазначає В. Антофійчук, „абсолютний імператив, котрий допоміг би осмислити як конкретно-національні, так і загальнолюдські процеси”⁴, що і спостерігаємо в Р. Іваничука та Г. Гріна.

Аналогії антиколоніальних тематичних комплексів, ідейних домінант романів Р. Іваничука та Г. Гріна, стильових особливостей висвітлення у них філософсько-етичних та політичних проблем спонукають до типологічного вивчення творів названих письменників крізь призму художнього осмислення тоталітаризму. Таке вивчення розгортається в руслі завдань постколоніальних підходів, що мають метою дефініювання саме тих аспектів інтерпретації, які залишаються і дотепер нез’ясованими з ідеологічних причин. Потреба нового прочитання прихованої (метафоричної) і неприхованої опозиції до колоніальної політики тоталітарних режимів у творах Р. Іваничука та Г. Гріна зумовлює **актуальність нашого дослідження.**

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві простежено трансформацію типологічного зіставлення особливостей художнього осмислення тоталітаризму в антиколоніальній прозі Р. Іваничука та Г. Гріна. Тоталітаризм трактується не лише як політичний режим, а і як своєрідний інтелектуально-ментальнісний феномен, що виявляється в гетерогенних взаємостосунках метрополії та колоній. Уперше запропоновано розгляд історичних творів Р. Іваничука та політичних романів Г. Гріна в руслі постколоніальних студій; виокремлено визначальні риси поетики антиколоніального роману як жанру.

Зв’язок роботи з навчальними програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка в руслі комплексної теми „Проблеми рецептивної поетики, наратології і трансляторики в українсько-зарубіжних літературних зв’язках” (№ державної реєстрації 0105U000748). Тема дисертації погоджена і схвалена бюро координаційної ради НАН України з проблеми „Класична спадщина та сучасна художня література” (витяг з протоколу № 4 від 16 жовтня 2007 р.).

Методи дослідження. Порівняльно-типологічний метод з пріоритетною увагою до тематологічного, ідейного і жанрологічного рівнів аналізу літературних творів, порівняльно-історичний, біографічний, контекстуальний методи.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці українських і зарубіжних теоретиків літератури та компаративістів: М. Бахтіна, Л. Білецького, О. Веретюк, Г. Г. Гадамера, Р. Гром’яка, Т. Денисової, Дж. Кері, М. Кодака, Н. Копистянської, Б. Кроче, З. Лановик, В. Лихачова,

⁴ Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 12.

М. Моклиці, Д. Наливайка, Н. Неупокоевої, С. Раваля, Р. Веллека, К. Вілбера, І. Франка, Н. Фрая, В. Халізева, М. Шимчишин та ін. У дисертації спираємось на дослідницькі концепції тих літературознавців, які зверталися до творчості Р. Іваничука (С. Андрусів, В. Антофійчук, І. Дзюба, М. Жулинський, М. Ільницький, М. Ласло-Куцюк, Л. Ромашенко, Т. Салига, М. Слабошпицький, О. Слоньовська, Р. Федорів та ін.) та Г. Гріна (В. Івашева, О. Корнілова, Н. Соловйова, К. Шахова, а також зарубіжні вчені Дж. Адамсон, Дж. Джонс, А. Кетл, Д. Майер, М. Сміт, П. Гокінс, Н. Шері та ін.). Антиколоніальну прозу аналізуємо, послуговуючись теоретичними положеннями, викладеними у працях Н. Бернадської, З. Ванчури, Д. Керра, Ф. Леснер, Н. Михальської, Дж. Орвелла, М. Павлишина, Я. Поліщука, Е. Саїда, Л. Сеника, М. Спектора, Г. Сивоконя, Н. Трупкаєва, К. Шахової, М. Шкандрія, Е. Томпсон та ін.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях творчості Р. Іваничука та Г. Гріна; при написанні компаративістичних студій з проблем художнього осмислення тоталітаризму; для підготовки лекцій з історії української та англійської літератур, спецкурсів та спецсеминарів для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Викладені у роботі спостереження та висновки стануть у пригоді науковцям при дослідженні жанру *антиколоніального роману* в українській та зарубіжній літературах.

Мета дослідження – виявлення типологічних відповідностей та відмінностей у художньому осмисленні тоталітаризму у прозі Р. Іваничука та Г. Гріна на рівні світоглядно-філософських та ідейно-стильових домінант.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**:

- узагальнити визначальні літературознавчі концепції осмислення творчості Р. Іваничука та Г. Гріна;
- простежити засадничі теоретичні підходи до проблеми трансформації світоглядно-філософських поглядів письменника в художніх творах з урахуванням сучасних наукових висновків;
- проаналізувати умови та специфіку формування світоглядів Р. Іваничука та Г. Гріна та з'ясувати їх заломлення в художньому осмисленні тоталітаризму;
- дослідити стильові особливості осмислення проблеми тоталітаризму в романах українського та англійського письменників;
- виявити деконструкцію колоніальної моделі тоталітаризму в художніх текстах Р. Іваничука та Г. Гріна;
- окреслити типологічні відповідності та відмінності в художньому потрактуванні окремих морально-етичних концептів у творах;
- з'ясувати жанрово-стильову специфіку антиколоніальних романів Р. Іваничука та Г. Гріна.

Об'єктом дослідження є „п'ятнадцяти томний цикл романів” (циклізація Р. Іваничука) українського письменника і стільки ж „серйозних романів” (означення Г. Гріна) англійського. Для

детального зіставного аналізу обираємо антиколоніальні романи Г. Гріна „Тихий американець”, „Комедіанти”, „Почесний консул” та романи Р. Іваничука „Мальви”, „Журавлиний крик”, „Вода з каменю”, „Бо війна війною...”, у яких письменник гостро порушує проблему національної ідентичності та антиколоніалізму; католицькі романи Г. Гріна („Брайтонський льодяник”, „Суть справи”, „Кінець одного роману”, „Сила і слава”, „Монсеньйор Кіхот”) та романи Р. Іваничука „Орда”, „Смерть Юди”, „Євангеліє від Томи”, у яких християнство постає альтернативою тоталітарній ідеології.

Предметом дослідження є трансформація типології художнього осмислення тоталітаризму в антиколоніальній прозі Г. Гріна та Р. Іваничука.

Апробація роботи. Основні результати дослідження обговорювалися на наукових конференціях різних рівнів: міжнародних – „Актуальні проблеми сучасної української філології” (Тирасполь, 2004), „Сучасні процеси міжкультурної взаємодії і мовна практика” (Тирасполь, 2005), „Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2006); всеукраїнських – „Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 2005), „Літературна герменевтика та рецептивна теорія” (Чернівці, 2006); на II, III та V етапах міжвузівського наукового семінару „Терміносистема слов'янського літературознавства” (Луцьк, 2005; Тернопіль, 2005; Рівне, 2007), а також на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, на науково-методичних семінарах кафедри та міжкафедральної наукової лабораторії.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 наукових публікацій, 6 із яких уміщено у наукових фахових виданнях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, що нараховує 387 позицій. Загальний обсяг роботи – 212 сторінок друкованого тексту. Основний текст викладено на 184 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** визначено об'єкт та предмет дослідження; обґрунтована актуальність теми, сформульовані мета і завдання роботи; названі методи дослідження; зазначено про зв'язок роботи з кафедральною тематикою; окреслена наукова новизна дослідження, з'ясоване теоретично-прикладне значення дисертації та подані відомості про апробацію її основних положень.

Перший розділ – „Світоглядно-філософські основи антиколоніальної прози Р. Іваничука та Г. Гріна” – присвячений вивченню теоретичної проблеми вияву світогляду письменника в художніх

творах. У ньому простежується еволюція наукових підходів до проблеми, розглядаються її визначальні аспекти. Тут конкретизуються суголосності між філософськими парадигмами Р. Іваничука та Г. Гріна та їхніми творчими доробками, увиразнюються подібні джерела світоглядів, що виявляються в антиколоніальній прозі, зокрема в художньому осмисленні тоталітаризму.

У першому підрозділі – **„Специфіка вияву структурних вимірів світогляду письменника у художньому творі: теоретичний аспект”** – аналізуються концепції відомих теоретиків літератури щодо локусу та смислу словесного мистецтва, зокрема репрезентативні, симптоматичні, інтенціональні, формалістичні, теорії читацького відгуку. Особливу увагу зосереджено на теорії холонів та інтегральній теорії К. Вілбера. На базі аналізованих теорій сформульовано теоретичні та методологічні принципи дослідження. Розглядаються погляди Р. Іваничука та Г. Гріна на проблему. Так, для Р. Іваничука світогляд письменника – це „глибинна течія мислення”; коли „у творі немає на неї навіть натяку, то він механічно випадає із сфери естетики”⁵. Про світоглядні основи творчості аналогічно висловився і Г. Грін: „Я вважаю, що точки, у яких автор перетинається із персонажем, – це джерела сили і тепла, необхідні для книги”⁶.

За теорією К. Вілбера будь-який твір мистецтва – це холон, цілісність, що існує в інших цілісностях, контекстах. Кожен контекст надає твору іншого смислу; змінюючи контекст, виявляємо інший смисл. Аналіз творів Р. Іваничука та Г. Гріна крізь призму різних контекстів, акценти насамперед на „світоглядних фонах” („фонових холонах”) їхньої творчості дають підстави для реалізації завдання: одночасно й рівноцінно враховувати як близькі, так і віддалені, або ж навіть всезагальні, контексти.

Опертя на теоретичні міркування сучасних дослідників дає підстави для висновків, що детальний розгляд зображеної в художньому тексті фікційної реальності, аналіз персонажної сфери допомагає виявити трансформовані структурні елементи світогляду письменника (почуття, знання, оцінки, приписи, переконання, цінності), а також збагнути специфіку рівневих компонентів його світогляду (світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння). Аналіз створених Р. Іваничуком та Г. Гріном художніх світів як цілісностей спрямований на з’ясування типологічних аналогій у художньому осмисленні проблеми тоталітаризму.

У другому підрозділі – **„Світоглядний фон у творах Р. Іваничука та Г. Гріна”** – проаналізовано рівневу, компонентну та функціональну структури світогляду. Розгляд світоглядних парадигм Р. Іваничука та Г. Гріна впливає із соціальних, національних, конфесійних поглядів і уможливорює окреслення віддалених позатекстових і позахудожніх контекстів, які відкривають шлях до інтерпретації художніх творів цих письменників.

Г. Грін та Р. Іваничук жили у державах, де панували диктаторські режими; письменники мали нагоду спостерігати життя поневолених народів. Це сприяло формуванню суголосної світоглядної

⁵ Жулинський М. Наближення: Літературні діалоги. – К.: Дніпро, 1986. – С. 201.

⁶ Грін Г. Путешествия без карты. – М.: Прогресс, 1989. – С. 141.

позиції обох, а саме – протесту проти поневолення, насаджувannya панівної ідеології іншим, посягання на свободу особистості. Український та англійський письменники трансформували свої політичні погляди і переконання у художніх творах. Звідси першою домінантою світоглядно-філософських парадигм творчості обох постає домінанта політична, яка проявляється в художній опозиції до імперського тоталітаризму та увиразнюється насамперед в антиколоніальних романах.

Романи Р. Іваничука та Г. Гріна засвідчують художню опозицію (відверту й приховану) до тоталітаризму за умов, коли панує „універсальний феномен сплячки”⁷. Так, наприклад, отець Єпіфаній та падре – персонажі Р. Іваничука та Г. Гріна – виконують місію „будителів” анти тоталітарної моралі.

В основі світоглядних позицій персонажів Р. Іваничука та Г. Гріна виразно простежується християнське вчення. Новозавітні ідеї в романах трактуються в антропологічному вимірі, розглядаються в контексті проблем національного поневолення й обов’язково проєктуються на сучасність.

Християнство в антиколоніальних творах обох письменників послідовно трактується як альтернатива імперській тоталітарній ідеології, виступає джерелом духовної свободи особистості. У них репрезентуються християнські концепти та їх антиподи (деспотизм і тоталітаризм).

Другий розділ – „Жанрово-стильові особливості антиколоніальних романів” – спрямований на теоретичне обґрунтування антиколоніального роману як жанру, типологічне зіставлення поетики антиколоніальних романів Р. Іваничука та Г. Гріна, виявлення в них художніх структур опозиції до тоталітаризму.

Часові координати другої половини ХХ століття, коли політика „захопила” літературу, наклали відбиток на світогляди письменників і їхні твори: „на поверхню свідомості виходили політичні за своєю природою страхи, пристрасті і пріоритети”⁸. Віяння часу закріплювалися у відносно стійких літературно-жанрових формах. Важливим елементом роману ХХ століття стали „людина плюс середовище” (Л. Сенік). Тоталітаризм зазначеного періоду посягнув на свободу думки, що виявлялося не лише у заборонах. Творилася ідеологія, яку особистість мусила прийняти. Важливим інструментом такого впливу були художні тексти. Як зазначають дослідники (Дж. Орвелл, Я. Поліщук, Е. Томпсон, М. Шкандрій), не можна не усвідомлювати взаємопов’язаності тогочасної літератури й ідеології, а також ролі літератури у протидії тоталітаризмові. У розділі зроблено спробу деконструкції колоніальної моделі тоталітаризму, трансформованої в художніх творах Р. Іваничука та Г. Гріна.

У першому підрозділі – „Визначальні аспекти поетики антиколоніального роману Р. Іваничука та Г. Гріна” – досліджуються особливості художнього відтворення ознак тоталітаризму у романах „Орда”, „Євангеліє від Томи”, „Мальви”, „Журавлиний крик”, „Вода з каменю”, „Бо війна

⁷ Сенік Л. Національна ідентичність української літератури за умов тоталітаризму: 30-ті роки і пізніше (проблема літературної опозиції) // Матеріали ІІІ конгресу Міжнародної асоціації українців: Літературознавство. – К., 1996. – С. 46.

⁸ Оруэлл Дж. Подавление литературы // Джордж Оруэлл: „1984” и эссе разных лет”. – М.: Прогресс, 1989. – С. 280.

війною...” Р. Іваничука і в романах „Тихий американець”, „Комедіанти”, „Почесний консул” Г. Гріна, пропонується типологічне зіставлення їх поезики.

У підрозділі обґрунтовується доцільність вживання терміна „антиколоніальний роман” стосовно творів Р. Іваничука, яким оперують, аналізуючи романи Г. Гріна, учені С. Белза, К. Шахова, Н. Михальська, Н. Соловійова та ін. За жанром романи Р. Іваничука, як відомо, прийнято означувати як історичні. Спираючись на положення дослідників антиколоніального роману та висловлювання самого Р. Іваничука, доводимо виразну антиколоніальну спрямованість історичних романів українського письменника.

Х. Арендт науково обґрунтовує взаємозв'язок між колоніалізмом, тоталітаризмом та імперіалізмом. Вона наголошує, що колоніалізм Британської імперії (батьківщини Г. Гріна) сприяв виникненню найнебезпечнішої концепції націоналізму – ідеї „національної місії.” У художній літературі сформувався особливий орієнтальний дискурс, охарактеризований Е. Саїдом як корпоративна інституція різнорідних зв'язків зі Сходом, насамперед через формулювання тверджень про нього з метою „упокорення його, управління ним”⁹.

Англіїці взяли на себе уповноваження нести „гуманні ідеї цивілізації” до „дикунів,” нав'язували власну національну ідентичність іншим. Звідси виводиться ідея „племінного націоналізму”, що бере початок від „панрухів” (а саме від пангерманізму і панславізму) в континентальних державах, які були змушені шукати собі колонії на континенті. Це зумовило пізніші тоталітарні утворення, у яких і закладено „боротьбу за тотальне панування над усім населенням землі, усунення будь-якої конкурентної нетоталітарної реальності”¹⁰.

Застосовуючи методологію постколоніальних студій, розроблену Е. Саїдом, Е. Томпсон, М. Шкандрієм, М. Павлишиним та ін., в антиколоніальній прозі Р. Іваничука та Г. Гріна виокремлюємо структури художньої опозиції до тоталітаризму як найвищої форми імперіалізму: засудження морально-політичної антигуманності колоніалізму та імперіалізму шляхом детального відтворення картин експлуатації поневолених народів; розкриття складного комплексу соціально-економічних і морально-етичних питань; актуалізація національно-визвольної боротьби поневолених народів, наголошування на гуманістичному характері цієї боротьби.

Важливе місце в антиколоніальних романах відведено аналізу яничарства як морально-психологічного феномена, що є наслідком тоталітарної диктатури імперії. Персонажів Г. Гріна (Фаулер, Плар, Фортнум, Браун) характеризуємо як „зайвих людей”, яких „виплюнуло” (Х. Арендт) їхнє суспільство. Прищеплення почуття зайвості, непотрібності, позбавлення індивіда коренів – це один із способів підсилення влади тоталітарної держави; ренегатство – це перший крок до денационалізації, що також є зброєю тоталітарної політики. Р. Іваничук не лише змальовує феномен яничарства, а

⁹ Саїд Е. Орієнталізм. – К.: Основи, 2001. – С. 13.

¹⁰ Арендт Х. Джерела тоталітаризму. – 2-е вид. / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 270.

намагається художньо дослідити його причини та наслідки. У таких творах, як „Мальви”, „Журавлиний крик”, „Вода з каменю”, особливо „Орда” та „Ренегаг”, письменник „шукає” способи подолати його чи запобігти йому.

Тоталітарний завойовник у творах Г. Гріна та Р. Іваничука розглядає чужу країну не як назавжди чужу, а як свою потенційну територію, використовуючи її природні й промислові багатства як джерело здобичі й засіб підготовки наступного кроку агресивної експансії. У романі „Журавлиний крик” експансіоністську риторику прочитуємо у вислові, який Р.Іваничук артикулює устами імператриці Катерини II: „Росія не закінчується ні в Харкові, ні в Хаджибеї, вона може зупинитися хіба що в Тифлісі й Ахтіарі”¹¹. Американець Пайл („Тихий американець”), який прибув до В’єтнаму із економічною місією, широко переконаний, що демократичні цінності, які начебто сповідує його держава, неодмінно повинні поділяти всі народи. Він твердо вирішив робити добро, і не тільки якійсь одній особі, а цілій країні, континенту, всьому світові. Насправді ж під гаслами демократії приховане бажання США поширити свій вплив і отримати матеріальний зиск від колонії.

Дослідники тоталітаризму зауважують, що навіть у найдемократичніших структурах часто розсіяні „тоталітаристські зерна”. В демократичному суспільстві людина не завжди помічає, що стає жертвою нової влади. Вона перетворюється на раба, але живе ілюзіями, ніби є самостійним індивідом. Романи Г. Гріна показують, що особливо „тоталітарним” є бажання великих демократичних держав втручатися в життя і політику менш розвинутих. Американську неокolonіалістську політику гостро викриває письменник у романі „Тихий американець”.

Г. Грін та Р. Іваничук акцентують у творах на джерелах тоталітаризму, прихованих в колоніальній політиці імперії. У підрозділі деталізуються структури літературної опозиції щодо імперської експансіоністської риторики.

У *другому підрозділі* – „**Типологія жіночих характерів у творах Р. Іваничука та Г. Гріна**” – виявлено модифіковані відповідності у змалюванні образів жінок в антиколоніальних романах українського та англійського прозаїків. Панування чоловічого начала над жіночим в антиколоніальній прозі прочитується як алегорія на тоталітарний характер стосунків між метрополією та колонією. Світ жінки стає альтернативним імперському чи колонізаторському дискурсу. Як зазначають дослідники, „жіноче питання дає можливість зосередитись на ідеологічних питаннях (у широкому філософському сенсі)”¹². Звідси маємо дифузію гендерних та постколоніальних студій.

У підрозділі класифіковано типи жіночих образів крізь призму парадигми „жінка – чоловік”. Окреслюються можливі варіанти подолання „чоловічо-імперського” панування. Образи жінки-страдниці, рабині, повії, коханки, сексуальної жінки в антиколоніальному романі уособлюють колонію, а образи чоловіків, з якими ці жінки мають певні стосунки, – метрополію. Художня функція, яку

¹¹ Іваничук Р. Журавлиний крик. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 44.

¹² Шимчишин М. Творчість Лесі Українки в англomовному світі // Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс: Монографія / За ред. Романа Гром’яка. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – С.225.

виконують ці образи, – це викриття та моральний осуд пригноблення, приниження поневоленої нації; мета їх – засудити амбіції будь-якої імперії.

Образи жінки-матері, ангела, берегині, вірної супутниці розглядаються у стосунках з чоловіками, які представляють їхню ж націю. Такі образи уособлюють прагнення пригнобленої держави зберегти власну ідентичність, підтримувати і надихати своїх чоловіків у боротьбі за визволення. У контексті антиколоніального дискурсу цей факт інтерпретується таким чином: колонія відстоює власну ідентичність, бореться за незалежність, але не прагне упокорювати інших. Тип незалежної від чоловіка жінки, яка вивищується над ним, не є характерним для антиколоніальних романів Р. Іваничука та Г. Гріна.

У *третьому підрозділі* – „**Імперський тоталітаризм у часопросторовій мегаструктурі творів Р. Іваничука та Г. Гріна**” – досліджено типологічні збіги в побудові часових та просторових вимірів антиколоніальних романів Р. Іваничука та Г. Гріна.

Український та англійський письменники використовували здебільшого аналогічні стильові прийоми та засоби для передачі авторського, соціально-історичного, сюжетного часу та часу персонажа. Емблематичні хронотопи дороги, порога, зустрічі постають у творах Г. Гріна та Р. Іваничука центром основних сюжетних подій, передають філософські й соціальні узагальнення та концепти. Особливу увагу звернено на з'ясування модифікованих функцій хронотопу в осмисленні тоталітаризму в антиколоніальній прозі, на окреслення мегаструктури часопросторових вимірів художніх систем Р. Іваничука та Г. Гріна.

У підрозділі акцентується тяглість соціально-історичного часу у творах Р. Іваничука: це XVII століття („Мальви”); XVIII століття („Журавлиний крик”); початок XIX століття („Вода з каменю”); початок XX століття („Бо війна війною...”). Просторово ці романи охоплюють територію трьох імперій, які поширювали свій вплив на Півдні (Османська), Сході (Російська) та Заході (Австро-Угорська) України. Р. Іваничук, зокрема, писав: „Я перенесу образ більшовицької імперії в історичну площину...”¹³. Письменник неодноразово наголошував, що усі його історичні романи мали виразний антирадянський підтекст. В аналізованих творах він використовував здебільшого прийом подвійного соціально-історичного часу: звертаючись до історії, порушував актуальні проблеми підрадянської дійсності.

Соціально-історичний час у романах Г. Гріна охоплює орієнтовно декілька десятиліть XX століття. Простір у них – різні регіони світу: у „Тихому американці” змодельовані воєнні події у В'єтнамі 50-х рр.; роман „Комедіанти” художньо трансформує гаїтянську дійсність 60-х; у „Почесному консулі” майстерно репрезентовано диктатуру Стреснера в Парагваї. Письменник зазначав, що його „приваблювали переломи” і він знаходив їх в Азії, в Африці, в Південній і Центральній Америці.

¹³ Іваничук Р. І. Благослови, душе моя, Господа... – Львів: Просвіта, 1993. – С. 116.

Ситуацію у країнах, про які йдеться у названих романах, визначала зовнішня політика неоколоніалізму США.

Дослідження типології художнього осмислення тоталітаризму в антиколоніальній прозі Р. Іваничука та Г. Гріна приводить до узагальнень, що визначальною його ознакою є всеохоплюючі структури володарювання, які набували найрізноманітніших зовнішніх модифікацій – від демонстративної тиранії (у випадку СРСР) до демократичного камуфляжу (як у США). Демократична місія, що її беруть на себе США, є насправді, як впливає з романів Г. Гріна, накладенням певних інтерпретацій на безвладні нації.

Незважаючи на те, що між конкретикою часопросторових планів романів українського та англійського письменників існують, зрозуміло, істотні відмінності, хронотоп у творах обох підпорядкований меті: художньо відтворити політичну ситуацію ХХ століття, коли у світі утверджували свій тотальний вплив дві наддержави імперського типу.

Третій розділ – „Художня інтерпретація християнства як альтернативи тоталітарної ідеології” – присвячений вивченню взаємозумовленості проблем духовної та національної неволі у творчості Р. Іваничука та Г. Гріна з метою виявлення типологічних трансформацій. Обидва письменники у своїх творах віддзеркалювали ХХ століття – епоху кардинальних змін, період краху ілюзорних ідеологій та концепцій, зокрема тоталітаристських, мета яких полягала в трансформуванні самої людської природи. Людина розглядалася як „гвинтик”, „цеглинка” в тотальному цілому – у державі, яка прагнула повністю контролювати її дух. За таких умов ресурси опору необхідно шукати в системі цінностей, у якій людина займала б чільне місце. У розділі обґрунтовується, що християнська релігія з її провідною ідеєю людинолюбства постає як джерело й основа художніх парадигм Р. Іваничука та Г. Гріна, художньо осмислюється ними як рятівна за умов тоталітаризму.

У першому підрозділі – „Типологія рецептивних моделей християнських мотивів” – проаналізовані твори Р. Іваничука („Орда”, „Смерть Юди”, „Євангеліє від Томи”) та Г. Гріна („Брайтонський льодяник”, „Суть справи”, „Сила і слава”, „Кінець одного роману”), у яких найвиразніше простежуються релігійні концепти з проекцією на проблему тоталітаризму. На основі теоретичної бази, розробленої українськими вченими, зокрема В. Антофійчуком та І. Бетко, розглядаються типологічні відповідності у трактуванні основних постулатів християнства Р. Іваничуком та Г. Гріном. Вони виявляються насамперед у специфіці відтворення проблеми духовної неволі; морально-особистісних засад, пов'язаних з Ісусом Христом як з „безвідносною етичною нормою” (О. Слоновьська); світоглядно-філософських опозицій, насамперед таких, як віра й атеїзм, християнство та язичництво. На основі названих вище романів обґрунтовується імператив істинності християнської віри як гаранта духовної свободи.

У романі Г. Гріна „Монсенйор Кіхот” художньо протиставляються ідеї католицизму та комуністичної ідеології. У формі діалогу між мером-комуністом і священиком Г. Грін декларує, що ідеї,

які сповідував перший, – оманливі: вони спричиняють зло, ненависть, руйнацію і тому не витримують випробування часом. Залишається істинною і перемагає любов, яку проповідує й утврджує Христос. Ідея істинності християнського вчення як одна з провідних пронизує роман „Орда” Р. Іваничука. Письменник, зокрема, акцентує: людство не може нині обійтися без Ісуса. Син Божий, вийшовши з гебрейської общини, став єднальним чинником між народами, став „символом порозуміння між державами”¹⁴.

Важливу функцію в художньому осмисленні тоталітаризму відіграє у творах Г. Гріна та Р. Іваничука актуалізація мотиву зради. Як відомо, за тоталітарних умов фарисейство, „донощицтво”, зрадництво є типовим явищем. У романах українського та англійського письменників феномен зради уособлюється в євангельському образі Юди. Тоталітарні режими ізолюють маси від реального світу й облаштовують реальність відповідно до своїх доктрин, створюють „брехливий світ” (Х. Арндт), у якому інша ціннісна система координат. У таких обставинах зрада виявляє зло, з яким треба боротися. Для його подолання, для побудови нового світу без „червоного і коричневого слуг Антихриста” необхідно, за концепцією Р. Іваничука, щоб на Тайну вечерю зійшлося людство без зрадника, без яничара: „На місці Юди <...> сидітиме нова людина – з образом Божим”¹⁵.

Р. Іваничук та Г. Грін художньо висновують, що тоталітарна ідеологія, на відміну від християнської релігії, не спроможна довго жити духовні сили індивіда. У Г. Гріна читаємо: „І хрест, і молот символізують протест проти несправедливості – лише дещо з різним результатом. Один породив тиранію, інший – милосердя”¹⁶. Звідси у посттоталітарному світі на першому плані постає необхідність морально-етичних переоцінок, проблема уваги до людини. Одним із найважливіших її аспектів є зв’язок людини з Богом. Художнє осмислення проблеми спостерігаємо у багатьох творах Р. Іваничука та Г. Гріна.

У *другому підрозділі* – „Способи рецепції євангельських образів” – з’ясовуються визначальні риси поетики творів Р. Іваничука та Г. Гріна на євангельську тематику.

Український письменник частіше вдається до переносу євангельських мікроструктурних компонентів і характеристик. Це спостерігаємо при порівнянні шансонетки Прімавери (роман „Смерть Юди”) з Марією Магдалиною, а потім – із Божою Матір’ю. Цей же прийом він застосовує при зображенні натурників, які позували маестро Савояру для портретування апостолів. У „Силі і славі” Г. Гріна метис, який за грошову винагороду видав падре поліцейським, є прототипом Юди. У Г. Гріна, як і в Р. Іваничука, Юда постає символом зради, а Хома – невірства і сумніву.

Терпіння й мучеництво за правду Христової віри в Р. Іваничука уособлюють Лазар та Йов; у Г. Гріна – святий Хуан. Семантичне навантаження в романі „Євангеліє від Томи” несуть образи-

¹⁴ Іваничук Р. Орда. – Львів: Просвіта, 1992. – С. 147.

¹⁵ Іваничук Р. Смерть Юди (Триптих повістей). – Львів: Червона калина, 1997. – С. 290.

¹⁶ Грін Г. Монсенйор Кихот: Роман / Пер. с англ. Т. Кудрявцевой. – М.: Мол. гвардия, 1989. – С. 38.

символи Азазеля (змій-спокусник), гори Голгофи, хреста, зерна, колосу й хліба. У підрозділі звертається увага на полілоги у творах обох письменників, які концентрують у межах єдиного художнього простору опозиційні концепти. Зіткнення протилежних світоглядів прочитується в діалогах роману „Євангеліє від Томи” між Томою й Азазелем (про віру і сумнів), Томою та Іваном Хрестителем (про місію Ісуса). У „Силі і славі” Г. Гріна кульмінаційним моментом сюжету є експресивний діалог між лейтенантом і падре (про духовне і матеріальне). У підрозділі ширше проаналізовано ідейно-стильові функції ремінісценцій, дописування сюжетних схем першоджерела, цитування та перефразування біблійних висловів у відповідному контексті. Актуалізація національно-історичних реалій у форматі євангельських сюжетів здійснюється у романах Р. Іваничука. Медитативні роздуми про принципи християнського світовлаштування, пошуки етичних і ціннісних орієнтирів у вирішенні проблеми тоталітаризму переважають у Г. Гріна.

У *третьому підрозділі* – **„Експлікація концептів християнського екзистенціалізму”** – підкреслюється, що Г. Грін та Р. Іваничук моделюють поведінку своїх персонажів, керуючись здебільшого категоріями християнського екзистенціалізму. У підрозділі простежуються типологічні збіги у способах художнього трактування основних проблем екзистенціалізму (сєнс людського існування, проблема свободи, вибору, відповідальності тощо), у метафоричному витлумаченні англійським та українським письменниками таких філософських екзистенційних концептів, як страх, смерть, абсурд, самогубство за умов імперського диктату.

Г. Грін та Р. Іваничук художньо розгортають визначальні (за Г. Марселем) екзистенційні модули поведінки (самогубство і мучеництво) і їх мотиви в романах „Суть справи,” „Сила і слава,” „Брайтонський льодяник” та „Смерть Юди”, „Орда,” „Євангеліє від Томи”. Обидва письменники інтерпретують життя як тернистий шлях, сповнений страждань і випробувань, на якому людина постійно опиняється в межових екзистенційних ситуаціях, мусить приймати певне рішення. У таких екстремальних ситуаціях опиняються персонажі Г. Гріна – священик, якого переслідують за віру („Сила і слава”), Пінкі, який мусить виживати у ворожому світі („Брайтонський льодяник”), Скобі, якого мучать докори сумління через відступництво („Суть справи”), та персонажі Р. Іваничука – отець Єпіфаній, що несе покуту за мовчазну зраду свого народу („Орда”), Аполон, який не може знайти свого призначення у житті („Смерть Юди”), Тома, який „зазнає тортури мислі” у пошуках істини („Євангеліє від Томи”). Кожен з них вільний вибирати: або відмовитися від страждань, або ж смиренно їх прийняти. Такий вибір має екзистенційний характер, оскільки стосується способу людського існування. Особливо важливим є акт морального вибору за умов тоталітаризму.

Р. Іваничук та Г. Грін трактують світоустрій як збалансовану систему. У ній дієвим чинником постає людина як основне знаряддя боротьби між добрими і злими силами, наділена незалежною волею і здатністю самостійно вибирати, що зумовлюється лише внутрішніми імперативами; вибір ніколи не диктується ні фатумом, ні обставинами. Критерієм вибору постає в романах здатність

прийняти Ісуса Христа – ідеал моральної чистоти, духовної сили, безкорисливої жертовності. Г. Грін, зокрема, пише, що Ісус наказав багатому юнакові продати все і йти за ним, але це був „зрозумілий, розумний крок у порівнянні з вчинком, який зробив Він Сам, віддавшись на милість людей, які заледве знали, що таке милість. Як відчайдушно Він любив людей!”¹⁷ Сенсом земного існування людини англійський та український письменники трактують служіння іншим, що є виявом Христового людинолюбства; метою – возз’єднання після смерті із вищою трансцендентною сутністю – з Богом.

У **висновках** узагальнюються основні результати дослідження.

Художні системи Р. Іваничука та Г. Гріна характеризуються глибиною проникнення в сутність людини і суспільства, очевидною подібністю світоглядно-філософських парадигм, типологічними відповідностями у художньо модифікованому осмисленні тоталітаризму. Використання положень інтегральної теорії мистецтва (К. Вілбер), концепції інтерпретації літературних творів у призмі різних контекстів (В. Халізеєв) сприяло дослідженню тих факторів, які впливали на формування та становлення світоглядно-філософських парадигм Р. Іваничука та Г. Гріна, у яких виразно виокремлюються дві домінанти: релігійна та суспільно-політична.

Письменники декларували, що „художня творчість так чи інакше оперує імперативом” (Р. Іваничук), що „метою мистецтва є вселити певну ідею” (Г. Грін). Простежування пріоритетів головних персонажів у змодельованих Р. Іваничуком та Г. Гріном ситуаціях вибору дає можливість виокремити певні спільні імперативи, які визначають стратегію супротиву індивіда тоталітарній дійсності: усвідомлення відповідальності перед нацією, історією, власним сумлінням; прямування до такого рівня моральності, коли власну поведінку можна запропонувати як еталон для інших; підпорядкування державних та політичних амбіцій загальнолюдським інтересам; найвища істинність християнських ідеалів.

У художніх концепціях Р. Іваничука та Г. Гріна життя людини за умов тоталітаризму часто трактується як абсурдне існування. Обидва письменники все ж спонукають своїх персонажів віднайти певний сенс та мету: абсурдність земного життя виправдовують нагородою, яка чекає на тих, хто витримає усі випробування, а саме – возз’єднанням з трансцендентним началом. Р. Іваничук та Г. Грін розкривають екзистенційні концепти відповідними стилістичними прийомами та засобами, характерними для літератури екзистенціалізму (пряме вираження авторської світоглядної концепції через художнє конструювання ситуацій; застосування типу оповіді від першої особи, який дає сплав споглядаючого і споглядуваного; високий ступінь художньої умовності, розрив етичного й естетичного; моделювання світу крізь призму ірраціонального).

Методологія постколоніальних студій, наявні сьогодні теоретичні підходи до жанру

¹⁷ Грін Г. Избранные произведения. В 2-х т. – Т.1.– Меня создала Англия. Суть дела: Рассказы. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 405.

антиколоніального роману, насамперед до особливостей його поетики, дають підстави розглядати історичні романи Р. Іваничука „Мальви”, „Журавлиний крик”, „Вода з каменю”, „Бо війна війною...” та політичні твори Г. Гріна „Тихий американець”, „Комедіанти”, „Почесний консул” як антиколоніальні. Структури колоніального дискурсу відтворюються у них зі знаком „мінус” – викривається експансіоністсько-імперська тоталітарна риторика, засуджується ренегатство як вияв зради тощо.

У романах художньо розроблено топоси національно-визвольної боротьби поневоленних народів, проілюстровано морально-політичне банкрутство колоніалізму та імперіалізму як проявів тоталітаризму. Для відтворення образів-характерів (психо-ментальних типів корінного населення та поневолювачів) Р. Іваничук та Г. Грін скористалися засобами контрасту, елементами сатири і трагізму, психологічно вмотивованими описами подій, що є характерними для поетики антиколоніального роману.

Типологічні трансформації виявлено в часопросторових характеристиках. Домінуючими у творенні локального простору колонії в антиколоніальному романі є акценти на її самобутніх (етнографічних, культурних, релігійних, мистецьких, географічних, антропологічних, історичних) особливостях, що уможлиблює ефекти екзотичності, художньо увиразнює важливу для антиколоніального дискурсу опозицію „свій”/ „чужий”.

В антиколоніальних романах Г. Гріна та Р. Іваничука реалізовано зображення паноптичного часу та анахронічного простору. На відміну від колоніального дискурсу, у якому названі прийоми підкреслюють культурну відсталість колонії, у творах названих письменників вони увиразнюють національну ідентичність, самобутність, неповторність духовних цінностей кожної нації. Стосунки між чоловіком і жінкою в антиколоніальних творах Р. Іваничука та Г. Гріна моделюють взаємовідносини між метрополією та колонією.

Компаративний розгляд романів Р. Іваничука та Г. Гріна підтверджує масштабність відтворення явищ тоталітарної дійсності, тому доцільно говорити про їх часопросторову мегаструктуру, що увиразнює художнє осмислення імперських амбіцій тоталітаризму як загрози для світової цивілізації.

Зіставний аналіз художніх систем Р. Іваничука та Г. Гріна дає підстави констатувати типологічно трансформовані подібності у царині поетики. Майстерний відбір художніх деталей дозволяє монтажувати сюжет, надавати йому кінематографічності. Обидва письменники – майстри діалогової ситуації, хоча відрізняються стильовими засобами творення опозиції „Я – Ти”: діалоги Р. Іваничука патетичні, інтелектуалізовані, навіть дещо театралізовані; „гринівській” діалогічності притаманний лаконізм, зваженість та опосередкованість вислову з прихованим авторським підтекстом. Песимістичний, хоча і не позбавлений надії, пафос творів Г. Гріна („парадоксальний гринівський песимізм”) типологічно близький до типової трагічної розв’язки у творах Р. Іваничука, яка нагадує „смерть-народження” (С. Андрусів).

Типологічне зіставлення особливостей художнього вислову обох письменників (українська емоційність Р. Іваничука й англійський лаконізм Г. Гріна) вияскравлює специфіку двох національних літератур у європейському контексті.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Ємчук Т. Антиколоніальний роман як піджанр // Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми: Науковий семінар – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – С. 294 – 306.
2. Ємчук Т. Рецепція християнських ідей у художніх творах Р. Іваничука та Г. Гріна // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Вип. 72. – Чернівці: Рута, 2006. — С. 140 – 150.
3. Ємчук Т. Християнські ідеї у романах Р. Іваничука та Г. Гріна: особливості рецепції // Сучасні літературознавчі студії. – Випуск 3. Радість і страждання як чинники культури. Збірник наукових праць. – Гол. ред. В. І. Фесенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 79 – 88.
4. Ємчук Т. Час і простір у романах Р. Іваничука та Г. Гріна: компаративний аспект // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Літературознавство. Вип. 20. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. — С. 203 – 217.
5. Ємчук Т. Екзистенціалізм та художня література (на матеріалі творів Р. Іваничука та Г. Гріна) // Мова і культура (Науковий журнал). – Т. X (98). Художня література в контексті культури. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 313 – 320.
6. Ємчук Т. Світоглядний фон і художня творчість Романа Іваничука та Грема Гріна // Мандрівець. – № 1. – 2007. – С. 46 – 52.
7. Ємчук Т. Антиімперські та антиколоніалістські мотиви в романах Р. Іваничука та Г. Гріна // Актуальні проблеми сучасної філології: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Зб. № 4. – Тирасполь: РВВ ПДУ, 2004. – С. 167 – 171.
8. Ємчук Т. Зображення духовного світу людини у художніх творах // Современные процессы межкультурного взаимодействия и языковая практика: Материалы международной научно-практической конференции. – Сб. № 5. – Тирасполь: ПГУ, 2005. — С. 166 – 168.
9. Ємчук Т. Рецепція релігійних ідей у романах Р. Іваничука та Г. Гріна // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Том 5. — Київ: Видавництво Європейського університету, 2005. – С. 34 – 37.
10. Ємчук Т. Типологія жіночих образів (на матеріалі романів Р. Іваничука та Г. Гріна) // Проблеми і перспективи наук за умов глобалізації: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2006. – С. 212 – 219.

АНОТАЦІЯ

Ємчук Т.Б. Типологія художнього осмислення тоталітаризму в антиколоніальній прозі

другої половини ХХ століття (романи Р. Іваничука та Г. Гріна). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007.

Дисертація присвячена дослідженню художньої трансформації осмислення тоталітаризму в антиколоніальній прозі другої половини ХХ століття, зокрема в романах українського письменника Р. Іваничука та англійського – Г. Гріна. У роботі систематизовані домінантні літературознавчі концепції осмислення творчості Р. Іваничука та Г. Гріна українських та англійських дослідників; з'ясовано умови та специфіку формування світоглядів цих прозаїків та виявлено джерела художньої опозиції до тоталітаризму. В дисертації виявляється деконструкція його колоніальної моделі, звернено увагу на типологічні відповідності та відмінності у художньому трактуванні окремих морально-етичних концептів. На базі методології постколоніальних студій проаналізовано жанрово-стильову специфіку антиколоніальних романів Г. Гріна та Р. Іваничука.

Ключові слова: типологія, тоталітаризм, постколоніальні студії, антиколоніальний роман, християнські концепти, християнський екзистенціалізм.

АННОТАЦИЯ

Емчук Т.Б. Типология художественного осмысления тоталитаризма в антиколониальной прозе второй половины XX века (романы Р. Иваничука и Г. Грина). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2007.

Диссертация посвящена изучению художественной трансформации осмысления тоталитаризма в антиколониальной прозе второй половины XX века на материале романов украинского писателя Р. Иваничука и английского прозаика Г. Грина. В работе систематизированы доминантные литературоведческие концепции о творчестве Р. Иваничука и Г. Грина украинских и английских исследователей; вскрыты условия и специфика формирования мировоззрения этих писателей и выявлены источники художественной оппозиции тоталитаризму. В диссертации произведено деконструкцию его колониальной модели, обращено внимание на типологические соответствия и отличия в художественном понимании отдельных морально-этических концептов. С помощью постколониальных подходов изучено жанрово-стилевую специфику антиколониальных романов Р. Иваничука и Г. Грина.

Ключевые слова: типология, тоталитаризм, постколониальные исследования, антиколониальный роман, христианские концепты, христианский экзистенциализм.

SUMMARY

Yemchuk T.B. Typology of artistic perception of totalitarianism in anticolonial prose of the second half of the XXth century (novels by R. Ivanychuk and G. Greene). – Manuscript.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. – Ternopil, 2007.

The thesis is dedicated to the investigation of the artistic transformation of perceptions of totalitarianism in the anticolonial prose of the second half of the XXth century based on the novels by the Ukrainian writer R. Ivanychuk and the English prosaist G. Greene. The work deals with the analysis of totalitarianism as a phenomenon in social and literary contexts and traces the peculiarities of its perception in prose. The paper systematizes the dominant viewpoints of Ukrainian and English researchers concerning R. Ivanychuk's and G. Greene's creative activity.

The work analyzes different approaches and theories concerning the locus and sense of art (representative, symptomatic, intentional, formalistic, reader's response theory) and considers R. Ivanychuk's and G. Greene's viewpoints on the problem. Special attention is paid on K. Wilber's „wholone” theory and integral theory. Levels, components and functions of world outlook are analyzed. The facts from R. Ivanychuk's and G. Greene's biographies contextualising the character of their creative activity have been studied. The writers' social, national and religious convictions were considered aiming at outlining the extratextual and extraartistic contexts that facilitate the interpretation of the writers' works. The connection between R. Ivanychuk's and G. Greene's world outlooks and their works is specified, common sources of their world perception, which are realized in the anticolonial prose and in artistic perceptions of totalitarianism in particular, are indicated.

The paper theoretically grounds the genre of the anticolonial novel and compares the poetics of the novels by R. Ivanychuk and G. Greene. Applying postcolonial studies methodology elaborated by E. Said, E. Thompson, M. Shkandriy, M. Pavlyshyn and others, in the anticolonial prose by R. Ivanychuk and G. Greene the artistic structures of opposition to totalitarianism as the highest point of imperialism have been traced. The following aspects of the opposition have been highlighted: condemning the moral and political bankruptcy of colonialism and imperialism by detailed depiction of the oppressed nations, the actualization of national struggles for independence. These aspects are closely connected with the problem of personal choice which constrains certain moral and social convictions.

The research deals with the classification of women characters through the „man-woman” paradigm as metaphor or model of relationships between the centre and the colony. The anticolonial novels by R. Ivanychuk and G. Greene identify two prevailing types: „the dependent woman”, symbolizing humiliated and oppressed nations; and „woman equal in rights” symbolizing equality in the relations between states.

The work analyzes typological similarities in the temporal and spatial dimensions of R. Ivanychuk's and

G. Greene's artistic systems and outlines the peculiarities of social-historical time, the author's time and the characters' time. Special attention is paid to the function of temporal and spatial dimensions in the artistic transformation of totalitarianism. The megastructure of temporal and spatial in the artistic systems of both authors was articulated which artistically illustrates the political situation in the world of the second half of the XXth century when two megastates (USSR and USA) spread their total influence.

R. Ivanychuk and G. Greene in their anticolonial novels interpret Christianity as an alternative to imperial totalitarian ideology and present it as the source of a person's spiritual freedom. Thus, the interconnection between spiritual and national dependence is substantiated in the research. The authors transform the concepts of the New Testament in the novels through anthropological dimensions and project them onto the present. The thesis pays special attention to the peculiarities of the Christian concepts of reception and transformation, and analyzes definite typological similarities in understanding of the problem of personal freedom, moral ideas connected with Jesus Christ as the absolute ethical norm and philosophical oppositions (faith and atheism, Christianity and paganism etc.). In the work the imperative of Christian truth as the guarantee of spiritual independence under totalitarianism is confirmed.

In the novels by R. Ivanychuk and G. Greene typological transformation of the concepts of Christian existentialism (sense of life, freedom of choice, responsibility) have been traced. Analogies in the metaphorical interpretation of fear, death, the absurd, suicide under the circumstances of imperial dictatorship have been analyzed.

Key words: typology, totalitarianism, postcolonial studies, anticolonial novel, Christian concepts, Christian existentialism.